

<https://doi.org/10.3176/hum.soc.sci.1982.1.07>

V. SIRK

PEDAGOOGIKAKURSUSED TARTUS 1861—1867

1850. aastate lõpul algas Venemaal kõrgema pedagoogilise hariduse ümberkorraldamine. 1858. aastal suleti Peterburi Pedagoogiline Peainstituut. 1860. aastal anti välja pedagoogikakursuste põhimäärus, mille alusel õpetajate ettevalmistamine tuli reorganiseerida Peterburi, Moskva, Kiievi, Harkovi ja Kaasani ülikoolis. Pedagoogikakursuste asutamine Tartusse sai seadusandliku aluse eri põhikirjaga, mille tsaar kinnitas 11. jaanuaril 1861.

Meie haridusloolises kirjanduses on Tartu pedagoogikakursuste asutamise plaani korduvalt mainitud ja seejuures enamasti ikka väidetud, et need kursused tegelikult ei töötanudki. Aluseks on ilmselt käesoleva sajandi algul ilmunud professor J. Petuhhovi ülevaade Tartu ülikooli ajaloost, milles on öeldud, et pedagoogikakursusi Tartu ei avatud, kuigi nad 1861. aastal ülikooli juures formaalselt asutati.¹ J. Petuhhovi väidet kordas mõni aasta hiljem professor A. Jassinski.² A. V. Gernet, kellelt 1902. aastal ilmus ülikooli ajalugu käsitlev uurimus, nendib vaid, et 1861. aastal asutati Tartus ülikoolist sõltumatud pedagoogikakursused.³ Peaaegu kolm aastakümnet hiljem kirjutab P. Põld, et 1861. aastal asutatud pedagoogikakursused jäid arvatavasti õpilaste puudumise tõttu tegelikult avamata.⁴ Ka hilisemates haridusloo ülevaadetes ja mitmesugustes muudes pedagoogilise hariduse küsimusi käsitlevais töodes Tartu pedagoogikakursusi kas ei ole mainitud⁵ või on ülalnimetatud autoritele tuginedes nenditud, et neid üldse ei avatud.⁶

Kuid trükkisõnas on kõnesolevaid kursusi aastakümnete jooksul korduvalt mainitud ka tegutsenud õppeasutusena. Seda on küll tehtud vaid möödaminnes, sagedaimini seoses läti rahvusliku liikumise juhtiva tegelase ja keelemehe Atis Kronvaldsi biograafiaga. Nimelt on Tartu õpetajate seminari ajaloole pühendatud koguteoses, samuti «Eesti entsüklopeedias» ja «Eesti nõukogude entsüklopeedias» märgitud, et A. Kronvalds õppis Tartus pedagoogikakursustel.⁷ Nimetatud kursusi on muu hulgas õige lühidalt käsitletud ka mõnes ajaleheartiklis.⁸

¹ Петухов Е. В. Императорский Юрьевский, бывший Дерптский Университет. Т. 1, Юрьев, 1902, lk. 482, 485.

² Ясинский А. Объяснительная записка к проекту Временного Положения о Педагогических Курсах. — Rmt.: Временное Положение о Педагогических Курсах, с приложением временного штата и объяснительной записки. Юрьев, 1909, lk. 27.

³ Gernet, A. von. Die im Jahre 1802 eröffnete Universität Dorpat und die Wandlungen in ihrer Verfassung. Reval, 1902, lk. 79.

⁴ Põld, P. Pilk õpetajate ettevalmistusasutiste minevikku Eestis. — Rmt.: Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, lk. 3.

⁵ Elango, A. Eesti kooli ja pedagoogilise mõtte ajaloost. Tartu, 1968; Elango, A. Pedagoogika ajalugu. Tallinn, 1974; Sirk, V. Uheaastased keskkooliõpetajate ettevalmistuskursused Tartu ülikooli juures. — Nõukogude Kool, 1972, nr. 1, lk. 71.

⁶ Muoni, H. Õpetajate ettevalmistamise probleeme Tartu ülikoolis 19. sajandil ning 20. sajandi alguses (kuni 1917). — Nõukogude Kool, 1978, nr. 9, lk. 782.

⁷ Tartu Õpetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, lk. 42; Eesti entsüklopeedia. Kd. 4. Tartu (1934), vg. 1201; Eesti nõukogude entsüklopeedia. Kd. 4. Tallinn, 1972, lk. 202.

⁸ Muoni, H. Õpetajate ettevalmistamine ülikoolis XIX—XX saj. — Tartu Riiklik Ülikool, 1980, 5. dets.; Sirk, V. Õpetajate ettevalmistamisest Tartus. — Nõukogude Õpetaja, 1980, 6. dets.; Sirk, V. Veel õpetajate ettevalmistamisest revolutsioonieelses Tartu ülikoolis. — Tartu Riiklik Ülikool, 1981, 20. veebr. ja 3. apr.

Et vähegi üksikasjalikum ülevaade Tartu pedagoogikakursustest, nii eesti pedagoogilise hariduse ajaloo kui ka Tartu ülikooli ajaloo seisukohalt olulisest küsimusest puudub, siis on see seatud käesoleva kirjutise ülesandeks.

Kursuste fondi teadaolevalt üheski arhiivis ei ole ja arhiivimaterjal nende kohta ei ole üldse kuigi ulatuslik. Mõningaid materjale säilitatakse Eesti NSV Riiklikus Ajaloo Keskariivis fondis nr. 402 (Tartu ülikool). Siin on mitu toimikut kursuste asutamise ja juhtimisega seotud kirjavahetust. On säilinud kursuste sissetulekute ja väljaminekute nõõri-raamatud 1861., 1862. ja 1863. aasta kohta.⁹ Ülikooli aastaaruanded küll kursuste tegevust ei kajasta, kuid nende eelarveossa on märgitud ka kursustele eraldatavad summad. Pedagoogikakursustega seotud küsimusi on arutatud Tartu õppekonna kuratooriumi nõukogu (konseili) istungitel, nagu nähtub nende protokollidest. Kuid 1860. aastate teisest poolest nimetatud nõukogu istungite protokolle Tartu õppekonna kuraatori fondis (nr. 384) ei ole.¹⁰ Liivimaa kubermangu koolidirektori fondis säilitatakse kursuste aruannete mustandeid 1861. aasta teisest semestrist kuni 1867. aasta esimese semestrini (puudub vaid 1862. aasta esimese semestri aruanne) ja mõningaid kuulajate tegevusaruandeid.¹¹ Arhiiviandmeid täiendab seadusandlik materjal ja teatmeteoste informatsioon. Kõigil nendel põhinebki järgnev käsitlus.

*

Kursuste põhikirjas on öeldud, et need asutatakse Tartu ülikooli juurde valmistamiseks ette õpetajaid esmajoones Tartu õppekonna gümnaasiumide, progümnaasiumide ja kreiskoolide jaoks.¹²

Kursuste ülalpidamiseks määrati Tartu ülikooli endise pedagoogilise-filoloogilise seminari kasvandike ülalpidamise summadest 1482 rubla aastas, teiste ülikoolide pedagoogiliste instituutide kuulajate ülalpidamise summade jääkidest 5000 rubla aastas ja 571 rubla summadest, mis olid aastail 1840—1858 määratud nelja Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminari kasvandiku ülalpidamiseks Peterburi Pedagoogilises Peainstituudis (viimaseid valmistati ette vene keele õpetajateks Läänemere kubermangude koolidele). Ühtekokku eraldati Tartu pedagoogikakursustele 7053 rubla aastas.¹³

Kursuste töötamise esimestel aastatel saatsid teised ülikoolid neile pedagoogiliste instituutide ülalpidamiseks eraldatud, kuid kasutamata jäänud rahasummad otse Tartu ülikoolile, alates 1863. aastast aga võeti Tartu kursuste ülalpidamine tervikuna Rahvahariduse Ministeeriumi eelarvesse. 1866. aastaks eraldatud raha jaotamise kavandas õppekonna kuraator täielikus vastavuses kursuste põhikirjaga: stipendiumideks 3250 rubla (viis stipendiumi à 350 rubla ja viis à 300 rubla), professoritele, kubermangugümnaasiumi direktorile ja õpetajatele stipendiaatide juhendamise eest ning pedagoogilise raamatukogu täiendamiseks 3403 rubla ja kursuste sekretäri töötasuks 400 rubla.¹⁴ Stipendiumid pidi õppekonna kuratooriumi nõukogu valikul määratama kümnele tublimale kursuselasele. Põhikirja järgi olid stipendiaadid kohustatud iga stipendiumil oldud aasta eest töötama kolm aastat mõnes Tartu õppekonna koolis.

⁹ Eesti NSV Riiklik Ajaloo Keskariiv (= ENSV RAKA), f. 402, nim. 6, s. 381, 383, 385.

¹⁰ ENSV RAKA, f. 384, nim. 2, s. 8—12.

¹¹ ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26.

¹² Положение о Педагогических курсах в Дерпте. — Полное собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Том XXXV. Отделение первое. 1861. Санктпетербург, 1863, lk. 21—25.

¹³ ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s. 571, l. 1, 2.

¹⁴ Samas, l. 21.

Pedagoogikakursustele tuli võtta isikuid, kes olid lõpetanud usuteaduskonna, ajaloo-keeleteaduskonna või matemaatika-loodusteaduskonna, samuti neid, kes olid õiendanud gümnaasiumi või progümnaasiumi ülemõpetaja eksami. Kursuste lõpetamise järel oli neil õigus saada töökohad gümnaasiumides ja progümnaasiumides.

Kreiskooliõpetaja ametiks valmistumiseks võidi kursustele võtta kreiskooliõpetaja kutseeksami sooritanuid, samuti Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminari andekamaid lõpetanuid.

Avaldused kursustele astumiseks koos nõutavate dokumentidega tuli esitada Tartu õppekonna kuraatorile.

Kursustele vastuvõetud isikud allusid Tartu kubermangugümnaasiumi juhtkonnale.

Otseselt ülikooli juhtkonna ja professorite alluvuses tegutsenud ülikooli pedagoogilise instituudi ja pedagoogilis-filoloogilise seminariga¹⁵ võrreldes oli 1861. aastal asutatud pedagoogikakursuste korralduses mitmeid uusi jooni. Kuigi kursused jäid ülikooliga seotuks, ei olnud ülikoolil nende juhtimises enam otsustavat osa: suuremad õigused olid antud õppekonna kuratooriumile, osalt ka kohaliku gümnaasiumi direktorile. Pedagoogilisse instituuti ja pedagoogilis-filoloogilisse seminari võeti üliõpilasi, pedagoogikakursustele aga ülikooli lõpetanuid, samuti juba õpetaja kutseeksami sooritanuid. Sel viisil püüti õpetajate ettevalmistamine allutada haridussüsteemi juhtivate organite otsesele juhtimisele ja kontrollile ning tihedamalt siduda keskkooliga. Taotleti ka seda, et pedagoogitööks hakkaksid ette valmistuma küpsemad, oma soove ja võimalusi tundvad inimesed, kes ei ole enam seotud aeganõudva õppetööga ülikoolis.

Stipendiaatide õppeaeg oli kaks aastat, kuid õppekonna kuratooriumi nõukogu võis seda lühendada. Teoreetiline õppetöö seisnes põhikirja järgi selles, et kuulajad pidid iseseisvalt täiendama oma erialaseid teadmisi nii teaduslikust kui ka pedagoogilisest küljest. Seejuures juhendasid neid vastava ala professorid. Kuulajail oli lubatud kasutada ülikooli ja gümnaasiumi raamatukogusid, kabinette ja laboratooriume. Teoreetilise õppetöö hulka arvati ka pedagoogika- ja didaktikaloengute kuulamine ülikoolis.

Koolipraktikat pidi juhtima kursuste pedagoogiline komitee, kuhu kuulusid ülikooli pedagoogikaproffessor, gümnaasiumi direktor ja vajaduse korral veel üks või kaks asjatundjat. Komitee määras kõigile kuulajaile juhendajad gümnaasiumi õpetajate hulgast. Selliselt korraldatuna oli koolipraktika vaba neist puudustest, mis esinesid pedagoogilis-filoloogilise seminaril ajal. Nimelt kontrollis seminaristide pedagoogilist praktikat ainult gümnaasiumi direktor. Seetõttu võisid tekkida lahkuminekud ülikoolis kuulatud teoreetiliste seisukohtade ja gümnaasiumi direktori tegelike nõudmiste vahel.¹⁶

Praktika osas nõudis põhikiri tundide kuulamist gümnaasiumis. Mõne aja möödudes tuli tulevastel õpetajatel pidada klassi ees loeng ja alles sellele võis järgneda tundide andmine juhendava õpetaja või pedagoogilise komitee liikme juuresolekul.

Kursuste lõpul pidid kuulajad andma proovitunni õppekonna kuratooriumi nõukogu juuresolekul, esitama kaks kirjalikku tööd oma erialal (üks puhtteaduslik, teine pedagoogilise kallakuga) ja kaitsma neid kuratooriumi nõukogu ees. Kutsetunnistuse vääriliseks peetud kuulajate nimed tuli kohe kanda õpetajakoha taotlejate nimekirja.

Vastavalt põhikirjale võis kursustel õppida järgmisi aineid, mis jao-

¹⁵ Õpetajate ettevalmistamiseks Tartu õppekonna koolidele töötas Tartu ülikooli juures alates 1804. aastast pedagoogiline instituut, mis 1821. aastal reorganiseeriti pedagoogilis-filoloogiliseks seminariks. Viimane lõpetas tegevuse 1855. aastal.

¹⁶ Я с и н с к и й А. Объяснительная записка к проекту Временного Положения о Педагогических Курсах, lk. 17.

tusid kaheksasse sektsiooni: 1) usuõpetus koos kreeka ja heebrea keelega, 2) ladina ja kreeka keel, 3) saksa ja ladina keel, 4) vene keel ja kirjandus koos Venemaa ajalooaga, 5) ajalooteadused, 6) matemaatilised teadused, 7) ained, mida nõuti gümnaasiumi või progümnaasiumi alamteadusõpetajalt, 8) ained, mida nõuti kreiskooli teadusõpetajalt¹⁷.

Kõik kuulajad pidid võrdselt õppima pedagoogikat ja didaktikat.

1861. aasta märtsis moodustati õppekonna kuratooriumi nõukogu istungil pedagoogiline komitee, kuhu kuulusid kirjandusajaloo, klassikalise filoloogia ja pedagoogika professor Christian Friedrich Neue, filosoofia ja pedagoogika professor Ludvig Heinrich Strümpell, puhta matemaatika professor Peter Helmling ja Liivimaa kubermangu koolidirektor, ühtlasi Tartu kubermangugümnaasiumi direktor Julius v. Schroeder.¹⁸

11. mail 1861 toimunud õppekonna kuratooriumi nõukogu istungil kinnitati pedagoogilise komitee koostatud «Kõigekõrgemalt kinnitatud põhikirja elluviimise määrused», mis täpsustasid kursuste õppetöökorraldust. Nii näiteks pidid praktilised harjutused seisnema vabal teemal ettekannete esitamises õpilastele, mahajäänud õpilaste järeleaitamises, tundide andmises ja avalike eksamite külastamises.¹⁹

4. aprillil 1861 teatas õppekonna kuraator G. F. v. Bradke Tartu ülikooli nõukogule, et vastavalt rahvahariduse ministri korraldusele tuleb pedagoogikakursused avada järgmisel semestril, kusjuures esimesel aastal saab vastu võtta vaid viis stipendiaati, s.o. pool ettenähtud arvust. Arvestades koolide vajadusi, otsustas õppekonna kuratooriumi nõukogu 1. augustist 1861 vastu võtta ladina ja kreeka keele erialale ühe, saksa ja ladina keele erialale ühe ning vene keele ja kirjanduse erialale kaks stipendiaati. Viimastest pidi üks valmistuma tööks gümnaasiumis või progümnaasiumis, teine kreiskoolis. Viies stipendiaat pidi valmistuma gümnaasiumi teadusõpetajaks.²⁰

Viimasena nimetatud alal võetigi õppekonna kuratooriumi nõukogu istungil 4. augustil 1861 esimese kuulajana kursustele vastu Tartu ülikooli usuteaduskonna graduateeritud üliõpilasena lõpetanud Otto Hermannsohn.²¹ Nõutava eelharidusega õppidasoovijaid ei olnud aga palju. 18. septembril võeti vastu Alexander Andrejanov, kes pidi valmistuma vene keele ja kirjanduse õpetajaks. 1861. aasta teisel semestril võeti kursustele veel Hugo Lieven, kes oli õppinud Tartu ülikoolis aastail 1857—1861 filoloogiat, ja sama ülikooli usuteaduskonna graduateeritud üliõpilasena lõpetanud ning graduateeritud koduõpetaja kutse omandanud Woldemar Masing.²² Viimati nimetatuid soovis esimene õppida ladina ja kreeka, teine saksa ja ladina keelt.

Nagu 1862. aasta jaanuaris koostatud aruanne näitab, oligi 1861. aasta teisel semestril pedagoogikakursustel vaid nimetatud neli kuulajat.²³ Kõik nad said riigistipendiumi.²⁴

1862. aasta veebruariks oli kuulajate arv vene keele ülemõpetaja kutset taotleva Eduard Röschi lisandudes tõusnud viiele.²⁵ Sama aasta suvel siirdus E. Rösch Moskva ülikooli, et end vene keeles ja kirjanduses täiendada, jäädes endiselt pedagoogikakursuste stipendiaadiks.

1862. aasta märtsist alates kuulus kursusi Tartu ülikooli usuteadus-

¹⁷ Vastavalt 1820. aasta koolimäärustikule tuli Läänemere kubermangude kreiskoolide teadusõpetajatel õpetada kõiki aineid peale vene keele ja ilukirja. Gümnaasiumi teadusõpetajate ülesandeks oli üldainete tundide andmine gümnaasiumi nooremates klassides.

¹⁸ ENSV RAKA, f. 384, nim. 2, s. 8, l. 8.

¹⁹ Samas, l. 37, 38.

²⁰ ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s. 835, l. 1.

²¹ ENSV RAKA, f. 384, nim. 2, s. 8, l. 46, 47.

²² Samas, l. 51, 52; f. 402, nim. 6, s. 381, l. 25.

²³ ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 6, 7.

²⁴ Ka järgmistel aastatel kursustele astunud olid peaaegu kõik riigistipendiaadid. Üksikud pikemat aega omal kulul õppinud on alljärgnevas eraldi ära märgitud.

²⁵ ENSV RAKA, f. 384, nim. 2, s. 9, l. 31.

konna lõpetanud Carl Weiner, kes soovis saada ladina ja kreeka keele ülemõpetajaks. Et kõik viis stipendiaadikohta olid juba täidetud, tuli tal esialgu õppida omal kulul. Stipendium määrati talle järgmise semestri algul (nüüd juba kui gümnaasiumi teadusõpetaja kutseks valmistujale).²⁶

Samaaegselt Weineriga astus kursustele Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminaris õppinud Georg Knappe, et omandada kreiskooliõpetaja kutse.²⁷ Knappelgi tuli õppimist alustada ilma stipendiumita.

Vastavalt Tartu õppekonna valitsuse teatele Tartu ülikooli nõukogule 25. maist 1862 pidi alates sama aasta 1. augustist avatama veel viis vakantsi (s.o. vaba stipendiaadikohta).²⁸ Nii võis stipendiaatide arv nüüd ulatuda kümneni. Kuid 1862. aasta lõpul oli kursustel vaid seitse stipendiaati: O. Hermannsohn, H. Lieven, W. Masing, E. Rösch, G. Knappe, C. Weiner ja Konstantin Kreutzer.²⁹ Viimane oli lõpetanud Vilniuse Vaimuliku Seminari ja õiendanud Tartu ülikooli juures kreiskooli vene keele õpetaja eksami. Kursustele võeti ta siiski alles pärast proovitunni andmist kahe professori juuresolekul.³⁰

1863. aasta esimesel semestril tuli kursustele Carl (teisal Christoph) Bursy, kes soovis saada gümnaasiumi matemaatika ülemõpetajaks, sama aasta augustis võeti ladina ja kreeka keele erialale H. Diedrichs (lõpetanud ülikooli filoloogia alal kandidaadina).³¹ Õppijate arv aga ei suurenenud, vaid oli 1863. aasta esimesel poolel küüs.³²

Järgmisel aastal astusid kursustele Ernst Semel, kes õppis Tartu ülikoolis filoloogiat ning lõpetas selle kandidaadina kursustel õppimise ajal,³³ Ernst Kessler, Tartu ülikooli filoloogia alal kandidaadina lõpetanu, ja eelnevalt vene keele õpetaja eksami sooritanud Georg Spilling.³⁴ Neist soovisid Semel ja Kessler saada vanade keelte ning Spilling vene keele ülemõpetajaks.

1864. aasta lõpul oli kursustel taas seitse kuulajat: G. Knappe, C. Kreutzer, H. Diedrichs, E. Kessler, C. Bursy, G. Spilling ja E. Semel.

1865. aastal tuli juurde neli uut kuulajat: Constantin Tschernov (õppinud Tartu ülikoolis arstiteadust ja ajalugu) soovis ette valmistuda vene keele õpetaja ametiks; Tartu õpetajate seminari lõpetanud Johann Reichhold, kes oli 1860. aastal sooritanud gümnaasiumi vene keele alamõpetaja eksami, hakkas end täiendama vene keeles ja kirjanduses; Tartu ülikooli füüsikuna lõpetanud Julius Kaehlbrandt (oli eelnevalt töötanud koduõpetajana) soovis saada matemaatikaõpetajaks.³⁵

Atis Kronvalds (Otto Kronwald) astus pedagoogikakursustele 1865. aasta sügisel.³⁶ Ehkki ta ei olnud lõpetanud ülikooli ega sooritanud gümnaasiumi- või kreiskooliõpetaja kutseeksamit, võeti ta erandina vastu ette valmistuma kreiskooli teadusõpetajaks. Stipendiumi talle aga ei määratud. Kronvalds õppis kursustel arvatavasti 1867. aasta augustini, mil ta määrati ajutiselt Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminari harjutuskooli õpetaja kohusetäitjaks.³⁷ Järgmise aasta sügiseks oli tal kreiskooli teadusõpetaja kutseksam sooritatud.³⁸ Kursustel õppimise ajal külastas Kronvalds nn. pedagoogilisi õhtuid, millest võttis osa

²⁶ ENSV RAKA, f. 384, nim. 2, s. 9, l. 71, 96.

²⁷ Samas, l. 74, 75.

²⁸ ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s. 835, l. 9.

²⁹ Samas, nim. 6, s. 383, l. 37, 39.

³⁰ ENSV RAKA, f. 384, nim. 2, s. 9, l. 100, 101, 118.

³¹ ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 36.

³² Samas, l. 31, 32.

³³ Samas, l. 43; Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat. Bearbeitet von A. Hasselblatt und Dr. G. Otto. Dorpat, 1889, lk. 511.

³⁴ ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 43, 70.

³⁵ Samas, l. 80, 88; f. 384, nim. 2, s. 12, l. 55, 56.

³⁶ ENSV RAKA, f. 386, nim. 3, s. 530, l. 52, 53.

³⁷ Samas.

³⁸ Samas.

professoreid, õpetajaid ja üliõpilasi, ning esines ka ise paaril korral referaadiga.³⁹

1866. aastal oli kuulajate üldarv esimesel semestril viis ja teisel seitse.⁴⁰ Vastu võeti mitu uut õpetajaameti taotlejat.

Christian Fleischer avaldas soovi õppida matemaatika ülemõpetajaks ja arvati õppekonna kuratooriumi nõukogu otsusel alates 1866. aasta algusest kursustele hulka.⁴¹ Samal aastal lõpetas ta Tartu ülikooli kandidaadina matemaatika ja astronoomia alal. Berliini ülikooli lõpetanud ja gümnaasiumi teadusõpetaja eksami õiendanud Johannes Aeckerle asus õppima vanu keeli.⁴² Tartu ülikooli lõpetanud ajaloolane Woldemar Rentz täiendas end ka kursustel oma erialal. Gradueeritud üliõpilane Peter Treu astus kuuendasse sektsiooni (matemaatilised teadused). V. Sawrimowicz, kes oli teinud vene keele õpetaja eksami, õppis vene keelt, kirjandust ja Venemaa ajalugu.⁴³

Peter Martinson, kes võeti kursustele 1866. aasta augustis, sai loa end täiendada kuni 1867. aasta keskpaigani Weimari õpetajateseminaris.⁴⁴ Talle ongi stipendium Weimarisse ja 1867. aasta veebruaris Jenasse saadetud.⁴⁵

1867. aasta esimesel semestril õppisid kursustel Chr. Fleischer, J. Aeckerle, W. Rentz, P. Treu, A. Kronvalds ja P. Martinson, kõik juba varem sisseastunud kuulajad.⁴⁶

1867. aasta teise poole kohta kursuste aruanne puudub. Ka muud materjalid ei võimalda kindlaks teha kursustele üldarvu. Arvatavasti ei võetud nüüd, nagu sama aasta esimesel semestrilgi, uusi kuulajaid juurde, vaid võimaldati varem õppima tulnutel oma õpinguid lõpetada. Seepärast on tõenäoline, et kõigi Tartu pedagoogikakursustel õppinute nimed on eelnevas nimetatud. Neist 23-st õpetajakutse taotlejast asusid kuus õppima ladina ja kreeka keelt, aineid, mis olid tolleaegse gümnaasiumi kursuses väga tähtsal kohal. Vaid üks tuli õppima saksa ja ladina keelt. Seevastu vene keelt ja kirjandust (sel erialal kasvas nõudmine õpetajate järele gümnaasiumides, kreiskoolides ja teisteski kooliliikides järjest) hakkasid õppima seitse kursustele. Üks kuulaja valis ajaloo, neli matemaatika, kaks kreiskooli teadusõpetajale ja üks gümnaasiumi teadusõpetajale vajalikud ained. Ühe kuulaja eriala kohta ei ole andmeid. Nii oli õppijaid kursuste seitsmes sektsioonis, ainult esimeses sektsioonis (usuõpetus koos kreeka ja heebrea keelega) ei õppinud tõenäoliselt kedagi.

ENSV Riiklikus Ajaloo Keskarhiivis Tartu ülikooli fondis säilitatavas toimikus «Kirjavahetus Tartu õppekonnaga kuraatoriga... Tartu pedagoogikakursuste asjus» on andmeid ka selle kohta, et kolm 1864. aastal Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminaris lõpetanud (Andreas Walter, Friedrich August Schade ja Johann Sprizzis Birkenfeld) on saadetud Tuula gümnaasiumi juurde end vene keeles täiendama. Ilmselt viibisid nad seal aastail 1864—1866.⁴⁷ Endisi seminariste ei ole küll kursuste aruannetes arvatud kuulajate hulka, kuid nende edasiõppimine Tuula gümnaasiumi juures on siiski ilmselt seotud Tartu pedagoogikakursustega.

Aastail 1836—1858 õppis umbes kolmkümmend Tartu Elementaar-

³⁹ Pukits, M. Läti kultuurilugu. Peajooni läti kirjanduse, kunsti ja muu rahvuskultuuri arengust. Tartu, 1937, lk. 44.

⁴⁰ ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 113, 114, 122, 123, 142.

⁴¹ ENSV RAKA, f. 384, nim. 2, s. 12, l. 96, 97.

⁴² ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 122.

⁴³ Samas, l. 123.

⁴⁴ Samas, l. 142.

⁴⁵ ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s. 571, l. 32, 35.

⁴⁶ ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 141, 142.

⁴⁷ ENSV RAKA, f. 402, nim. 5, s. 571, l. 16, 22; Lange, H. Das Erste Dorpat'sche Lehrer-Seminar von 1828 bis 1889, Dorpat, 1890, lk. 101, 102.

kooliõpetajate Seminari kasvandikku Peterburi Pedagoogilises Peainstituudis, valmistudes töötama vene keele õpetajatena Tartu õppekonna kreiskoolides.⁴⁸ Õppeasutuse sulgemise järel leiti nähtavasti mõnede seminaris õppinutele vene keele põhjalikuma omandamise võimalused Tuula gümnaasiumis pedagoogilistele kursustele eraldatud summade arvel.

Enamik Tartu pedagoogikakursuste kuulajaid oli lõpetanud Tartu ülikooli, paljud neist olid sooritanud õpetaja kutseksami ja juba tegeliku õpetajatööga kokku puutunud. Et kursustele astuda soovijaist mitmed tagasi lükati (osa proovitunni andmise järel), näitab, et nõudlikkus oli kõrge ja vastu võeti ainult küllaldase eelharidusega ning õpetajakutseks sobivaid noori. Seda kinnitab ka kursustel õppinute hilisem käekäik, millest lähemalt käesoleva artikli lõpus.

Nagu näha kursuste aruannetest, toimus õppetöö enam-vähem põhikirjas ettenähtud korras. Pedagoogilise komitee istungeid, millest võtsid osa ka Tartus viibivad kuulajad ja kus arutati pedagoogilisi küsimusi, peeti regulaarselt kord kuus. Pedagoogiline praktika toimus Tartu kubermangugümnaasiumis, kreiskoolis, õpetajate seminaris ja teistes koolides. Pedagoogilise komitee liikmed külastasid pidevalt kursuslaste harjutustunde ja andsid neile näpunäiteid, kuid jälgisid ja juhendasid ka nende iseseisvaid õpinguid ja andsid nõu kirjanduse kasutamisel.⁴⁹

Põhikirja järgi pidid kursuslased esitama kirjalikke töid (näiteks oli W. Rentzi semestritöö teema «Lahing Viru-Nigula lähedal 1268. aastal»⁵⁰). Rohkesti kuulati loenguid ülikoolis, eriti professor L. Strümpelli psühholoogia- ja pedagoogikaloenguid, klassikalise filoloogia professori K. v. Pauckeri loenguid, professor M. P. Rosbergi vene kirjanduse ajaloo loenguid, ka lühikest aega Tartus töötanud M. Schleideni antropoloogia-loenguid ja professor C. Schirreni ajalooloenguid. Näiteks kuulas A. Kronvalds 1865. aasta teisel semestril ülikoolis psühholoogia, keemia, füüsika, zoologia ja keskaja ajaloo loenguid.

Kursuste sissetulekute ja väljaminekute nõõriraamatuist selgub, kellele on aastail 1861—1863 kursuslaste juhendamise ja õpetamise eest tasutud. Need olid professorid L. Strümpell, K. v. Paucker, P. Helmling, kubermangu koolidirektor J. v. Schroeder, kreiskooli inspektor Carl Oettel, Tartu kubermangugümnaasiumi ülemõpetajad August Riem-schneider ja Carl Fraenkel ning kroonukoolide inspektor A. Serno-Solov-jovitš. On võimalik, et õppejõude oli rohkemgi, kuid alates 1864. aastast ei võimalda kasutatud arhiivimaterjalid nende kindlakstegemist.

Tartu pedagoogikakursuste likvideerimine otsustati ukaasiga 27. juunist 1867.⁵¹ Ukaasi elluviimine nõudis aga teatavat aega. Tegelik õppetöö lõppes arvatavasti siiski 1867. aasta lõpuks. J. Aeckerle kustutati stipendiaatide nimekirjast 31. detsembril 1867, järgmise aasta oktoobris tegi ta ülikooli juures kreeka keele ülemõpetaja eksami.⁵² Ka W. Rentz õppis kursustel kuni 1867. aasta detsembrini.⁵³ Siit alates ei ole kuulajate olemasolu kohta kursustel enam andmeid. Tartu ülikooli aastaaruanded näitavad, et kursuste ülalpidamiseks minev summa — 7053 rubla — on määratud 1867. ja ka 1868. aastaks, mitte aga enam 1869. aastaks.⁵⁴

Samasugune oli pedagoogikakursuste saatus teistegi Venemaa ülikoolide juures: Rahvahariduse Ministeerium likvideeris nad ja asutas õpetajate ettevalmistamiseks ajaloo-keeleteaduslikud instituudid Peter-

⁴⁸ S a m m a, M. Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminari kasvandikud Pedagoogilises Peainstituudis Peterburis (1836—1858). — Nõukogude Kool, 1976, nr. 9, lk. 784—790.

⁴⁹ ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 31.

⁵⁰ Samas, l. 123.

⁵¹ Полное собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Том XLII. Отделение первое. 1867. Спб., 1871, lk. 1043.

⁵² ENSV RAKA, f. 386, nim. 2, s. 26, l. 154, 155.

⁵³ Samas, l. 158.

⁵⁴ ENSV RAKA, f. 402, nim. 4, s. 910, l. 37; s. 930, l. 60; s. 944, l. 53.

buris (1867) ja Nežinis (1875). Pedagoogikakursuste tegevuse lõpetamisega jäi professor A. Jassinski hinnangu kohaselt keskkooliõpetajate pedagoogiline ettevalmistamine Venemaa ülikoolide juures pikemaks ajaks täielikku hooletusse.⁵⁵

Tartu pedagoogikakursused töötasid veidi üle kuue aasta ja andsid ettevalmistuse vähemalt 23 kuulajale. Gümnaasiumi- ja kreiskooliõpetaja kutset oli võimalik saada ka kursustel käimata, vastavate eksamite sooritamiseга. Kuid kursustel õppinud kuulusid oma erialal, eriti aga pedagoogikas tolle aja kõige paremini ettevalmistatud pedagoogide hulka. Seda arvestasid ka kohalikud kooliülemused: peaaegu kõik kursustel õppinud leidsid oma ettevalmistusele vastava töökohta Eesti ja Läti koolides. Nii töötas E. Rösch hiljem mõnda aega õpetajana Võru kreiskoolis, A. Kronvalds aastail 1868—1873 Tartu Elementaarkooliõpetajate Seminaris. G. Knappe lõpetas 1864. aastal pedagoogikakursused kreiskooliõpetaja eksamiga ja töötas hiljem kreiskooliõpetajana ja koolideinspektorina Kuramaal. J. Reichholdist sai gümnaasiumiõpetaja Jelgavas, hiljem töötas ta Pärnus.⁵⁶

H. Lieven, kes õppis kursustel kaks aastat ja seejärel sooritas ülikooli juures kreeka ja ladina keele ülemõpetaja eksami, töötas ladina keele ülemõpetajana Riia kubermangugümnaasiumis, aastail 1877—1882 juhtis aga direktorina Pärnu gümnaasiumi.⁵⁷

Ka W. Masing sooritas 1863. aastal kursuste lõpetamisel ettenähtud saksa ja ladina keele ülemõpetaja eksami, täiendas end Viinis ja Münchenis, omandas Saksamaal doktorikraadi ja töötas hiljem Tartu ülikoolis kaasaegse saksa ja maailmakirjanduse ajaloo dotsendina. O. Hermannsohn tegutses õpetajana Tartu kubermangugümnaasiumis. Sealsamas oli ladina keele ülemõpetajaks C. Weiner.⁵⁸

Tõenäoliselt võib kuulaja H. Diedrichsi identifitseerida Tartu ülikooli lõpetanu Heinrich Diedrichsiga, kes töötas Jelgava gümnaasiumis kreeka keele ja ajaloo ülemõpetajana. Chr. Fleischer oli aga hiljem Tallinna Toomkooli matemaatika ülemõpetaja.⁵⁹

E. Semel töötas mõnd aega Kuressaare, hiljem Mogiljovi ja Minski gümnaasiumis. Mogiljovis ja Peterburis oli õpetajaks ka E. Kessler.

J. Kaehlbrandt oli Pärnu progümnaasiumis ülemõpetaja kuni oma varajase surmani 1870. aastal. W. Rentz leidis teenistust ladina keele õpetajana Vologda kubermangugümnaasiumis, hiljem ka mitmes teises Venemaa gümnaasiumis, lõpuks Riias.⁶⁰ C. Tschernow ja P. Treu valisid endale ametnikukutse.

A. Walter töötas vene keele õpetajana Põltsamaal ja Valga kreiskoolis.⁶¹ Fr. Schade ja J. Birkenfeld olid õpetajateks vastavalt Valga linnakoolis ja Jelgava Aleksandrikoolis.⁶²

*

Läänemere kubermangude saksa õppekeelega gümnaasiumid, progümnaasiumid ja kreiskoolid võisid kodumaise ettevalmistusega õpetajaid saada põhiliselt vaid Tartu ülikoolist. Aastail 1860—1880, kui kapitalistlikud tootmissuhted üldistusid ning suurenes vajadus haritud inimeste järele, avati rohkesti uusi koole ning seega oli vaja ka rohkem õpeta-

⁵⁵ Ясинский А. Объяснительная записка к проекту Временного Положения о Педагогических Курсах, lk. 32—34.

⁵⁶ Tartu Opetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, lk. 40, 50.

⁵⁷ Album Academicum der Kaiserlichen Universität Dorpat, lk. 485, 486.

⁵⁸ Samas, lk. 439.

⁵⁹ Samas, lk. 501, 528.

⁶⁰ Samas, lk. 534.

⁶¹ Tartu Opetajate Seminar 1828—1928. Tartu, 1929, lk. 52.

⁶² Lange, H. Das Erste Dorpatsche Lehrer-Seminar von 1828 bis 1889. Dorpat, 1890, lk. 101, 102.

jaid.⁶³ Seetõttu mõjus Tartu pedagoogikakursuste sulgemine, mis ühtlasi tähendas pedagoogilise hariduse kõrgema astme likvideerimist Läänemere kubermangudes, pikemaks ajaks negatiivselt siinse keskhariduskooli õpetajaskonna erialasele ettevalmistusele ja keskhariduse arengule tildse.

Vaatamata lühiajalisele töötamisele ja ettevalmistatud õpetajate suhteliselt väikesele arvule on Tartu pedagoogikakursustel (nagu teistelgi Vene ülikoolilinnade tegutsenud pedagoogikakursustel) haridusloos kindel koht. Mitmetest lõpetanutest said väljapaistvad pedagoogid, kellel oli edasiviiv osa Eesti ja Läti kultuuri- ja hariduselusel.

Ka pedagoogilise hariduse hilisemale arengule oli käsitletud kursustel ilmselt teatav mõju. Keskkooliõpetajate ettevalmistamise üheaastaste kursuste kohta 3. juunil 1911 jõustunud seaduse väljatöötamisel on tõenäoliselt arvestatud 1860. aastate pedagoogikakursuste töökorraldust ja tulemusi. Nimetatud seaduse alusel tegutsesid aastail 1911—1915 Tartu ülikooli juures üheaastased keskkooliõpetajate kursused, mis küll valmistasid õpetajaid ette tunduvalt kiiremini ja suuremal arvul kui eespool käsitletud kursused.⁶⁴

⁶³ Liim, A. Poeglaste keskhariduskoolide õpilaste seisuslik ja rahvuslik koosseis Eestis (1860. aastaist 1917. aastani). — Rmt.: Hariduse ja kooli ajaloo Eestis. Koost. ja toim. E. Laul. Tallinn, 1979, lk. 54.

⁶⁴ Vt. lähemalt Sirk, V. Üheaastased keskkooliõpetajate ettevalmistuskursused Tartu ülikooli juures. — Nõukogude Kool, 1972, nr. 1, lk. 71—75.

Estitanud J. Kahk

*Eesti NSV Teaduste Akadeemia
Ajaloos Instituut*

Toimetusse saanud
25. XII 1980

B. СИРК

ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ КУРСЫ В ТАРТУ (1861—1867)

В 1860-х годах в России подготовкой учителей занимались педагогические курсы при университетах. 11 января 1861 года царем было утверждено «Положение о педагогических курсах в Дерпте».

Согласно положению, курсы должны были готовить учителей в первую очередь для гимназий, прогимназий и уездных училищ Тартуского учебного округа. На содержание курсов государство выделило 7053 руб. в год. Для десяти лучших слушателей предусматривались стипендии.

На педагогические курсы принимали окончивших университет, а также сдавших экзамен на звание учителя гимназии, прогимназии или уездного училища. Время учебы стипендиатов — два года. Для руководства курсами был создан педагогический комитет, в состав которого вошел ряд профессоров Тартуского университета и директор училищ Лифляндской губернии, являющийся также директором Тартуской губернской гимназии, Ю. фон Шредер.

Самостоятельные теоретические занятия слушателей проверяли профессора университета. Слушатели курсов посещали лекции в университете и готовили письменные работы по своей специальности. Педагогическая практика проходила под контролем членов педагогического комитета в Тартуской губернской гимназии, уездном училище и других школах.

Тартуские педагогические курсы были закрыты по царскому указу от 27 июня 1867 года. На курсах было по меньшей мере 23 слушателя. Подавляющее большинство обучавшихся на курсах нашли соответствующие своей подготовке места работы в школах прибалтийских губерний. Слушатель А. Кронвальд стал выдающимся деятелем просвещения в Латвии. В. Мазинг стал литературоведом.

Таким образом, Тартуские педагогические курсы довольно хорошо выполнили возложенные на них задачи.

*Институт истории
Академии наук Эстонской ССР*

Поступила в редакцию
25/XII 1980

LEHRGÄNGE FÜR PÄDAGOGEN IN TARTU (1861—1867)

Anfang der 1860-er Jahre wurden an Universitäten Rußlands Lehrgänge zur Lehrerausbildung geschaffen. Am 11. Januar 1861 wurde vom Zaren auch die Verordnung über die Pädagogenlehrgänge in Tartu unterzeichnet. Laut dieser Verordnung war das Ziel der Lehrgänge in erster Linie die Vorbereitung von Lehrern für Gymnasien, Progymnasien und Kreisschulen des Tartuer Lehrbezirks. Staatliche Unterhaltungskosten der Lehrgänge betragen jährlich 7053 Rubel. Für die zehn besten Kursisten wurde ein Stipendium vorgesehen.

Zur Zulassung zu den pädagogischen Lehrgängen war die Universitätsausbildung bzw. das Lehrerberufsexamen erforderlich. Die Unterrichtsdauer betrug 2 Jahre. Den Vorstand der Lehrgänge bildete das pädagogische Komitee, zu dem einige Professoren der Tartuer Universität sowie der Schuldirektor des Livländischen Gouvernements J. v. Schroeder (ebenso als Direktor des Tartuer Gouvernementsgymnasiums) gehörten.

Die selbständigen theoretischen Studien der Zuhörer erfolgten unter Aufsicht der Universitätsprofessoren. Die Lehrgangsteilnehmer besuchten auch an der Universität Vorlesungen und verfaßten in ihren Spezialfächern schriftliche Arbeiten. Das pädagogische Praktikum wurde am Tartuer Gouvernementsgymnasium, an der Tartuer Kreisschule sowie an anderen Schulen unter der Kontrolle der Mitglieder des pädagogischen Komitees durchgeführt.

Mit dem Ukas des Zaren vom 27. Juni 1867 wurde die Liquidation der Tartuer Pädagogenlehrgänge beschlossen. Der Unterricht wurde am Jahresabschluß beendet. Insgesamt hatte es etwa 23 Lehrgangsteilnehmer gegeben. Ihrer Vorbereitung entsprechend erhielten die meisten von ihnen Arbeitsstellen in Baltikum. Aus ihrer Mitte sind anerkannte Pädagogen hervorgegangen (z. B. der lettische Bildungsfunktionär A. Kronvalds).

Also haben die Tartuer Pädagogenlehrgänge ihre Aufgabe erfüllt.

*Institut für Geschichtsforschung
der Akademie der Wissenschaften der Estnischen SSR*

Eingegangen
am 25. Dez. 1980